

УДК 94(477.6)(091):364.122.7 “1950/1980”

Кузіна Ксенія Володимирівна (1983 р. н.). У 2006 р. закінчила історичний факультет Донецького національного університету, аспірантка другого року навчання кафедри історії слов'ян Донецького національного університету. Тема дисертації: *“Шахтарські міста Донбасу 1950-1980 рр.”*.

ОСОБЛИВОСТІ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОНБАСІ В 50-80-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена проблемам урбанізації в Донбасі у 50-80-ті рр. ХХ ст. Автор показав вплив індустріального розвитку на урбанізаційні процеси в регіоні. На основі статистичного матеріалу проаналізовані зміни в структурі міських поселень, а також зростання міського населення Донбасу.

Статья посвящена проблемам урбанизации в Донбассе в 50-80-е годы ХХ ст. Автор показал влияние индустриального развития на урбанизационные процессы в регионе. На основе статистического материала проанализированы изменения в структуре городских поселений, а также рост городского населения Донбасса.

The article is devoted to the problems of urbanization in Donbass in 1950-1980th. The author has showed the influence of industrial development on the urbanization processes in the region. There were analyzed changes in the structure and number of towns, increasing of town's population.

Урбанізаційні процеси, які мали місце в Україні протягом ХХ століття, привнесли значні зміни в суспільстві – відбувся радикальний перехід від сільського стану до міського. Істотних перетворень зазнали всі сфери суспільного життя: виробнича, соціально-демографічна структура, зайнятість населення та спосіб його життя, менталітет та інше. Ці зміни настільки кардинально змінювали життя людей, що наступні покоління вже істотно відрізнялись від попередніх. На думку А.С. Синявського, це спричинило створення “особливої риси соціального життя – глобальної нестабільності”. Урбанізація є закономірним процесом для країн на шляху до індустріалізації. Він мав як загальні риси, так і специфічні. Особливість урбанізаційних процесів в Україні, як і в СРСР у цілому, полягала в їх форсованості, вони відбувались у надзвичайно стислі строки у відповідності до прискорених темпів індустріалізації.

Найважливішими показниками урбанізаційних процесів є радикальна зміна місця та ролі міста в суспільстві, передусім у його економічному житті,

зростання чисельності та питомої ваги міського населення за рахунок сільського, розповсюдження поселень міського типу, тобто не тільки витиснення села містом, але й певне “міське” перетворення села [1].

Бурхливі темпи урбанізації – одне з особливих та примітних явищ в історії Донбасу. Воно привертало увагу багатьох дослідників. Однак мусимо констатувати певну нерівномірність у дослідженні цих процесів. Проблеми урбанізації у 20-30-х роках ХХ ст. отримали найбільше висвітлення в науковій літературі. Зокрема, даному питанню присвячені роботи З.Г. Лихолобової, В. Коваленко, О.І. Кокорської, Н. Гогохії та інших [2]. У той же час, проблеми розвитку урбанізаційних процесів у Донбасі в 1950-80-х років поки що вивчено не в повній мірі. Окремих наукових робіт з цієї теми немає. Втім, існує низка досліджень, автори яких торкалися даної проблеми. На увагу заслуговують дослідження А.І. Гуляєвої, Е.І. Піпторенко, А.В. Краснопольського, Я.І. Бондаренко, що з'явилися на рубежі 60-70-х років [3]. У них автори розглядають проблеми формування мережі міських поселень в

Донбасі, класифікацію міст регіону тощо. Але в них домінує економічний та географічний аспекти. Окремі відомості можна почерпнути з багатотомного енциклопедичного видання “История городов и сел Украинской ССР” [4]. Соціально-економічним аспектам розвитку міст Донецької області наприкінці 1980-х років присвячена праця А.А. Просуленко [5]. Варто відзначити і довідкове видання “Города Украины”, автори якого наводять чимало статистичного матеріалу, короткі соціально-економічні характеристики міст Донецької та Луганської областей [6]. У новітній історіографії певні аспекти урбаністичного розвитку отримали висвітлення в роботах Т.В. Дробишевської, А.О. Саржана, О.М. Даніліна, в колективній монографії “Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст.” [7]. Довідкову інформацію про міста України (у тому числі, міста Донецької і Луганської областей) містять праці А. Івченко [8].

Мета даної роботи полягає в аналізі основних тенденцій розвитку урбаністичних процесів у Донбасі протягом 1950-1980-х років, що передбачає вирішення наступних завдань:

- простежити зміни чисельності міського населення Донбасу та з’ясувати його частку в загальній структурі населення регіону;
- проаналізувати кількість та структури міських поселень;
- визначити основні градоутворюючі фактори міських поселень Донбасу;
- порівняти урбаністичні процеси в Донецькій та Ворошиловградській (з 1989 р. – Луганській) областях.

Джерельну базу роботи склали матеріали всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр., що зберігаються у Державному архіві Донецької області. Варто відзначити збірник опублікованих матеріалів та документів, підготовлений співробітниками Державного архіву в Донецькій області “История административно-территориального деления Донецкой области 1919-2000 гг.” [9]. У цьому збірнику містяться Укази Президії Верховної Ради УРСР, рішення Сталінського (з 1961 р. – Донецького) облвиконкому стосовно віднесення населених пунктів до категорій селищ міського типу та міст, про утворення та ліквідацію районів, перейменування населених пунктів тощо.

Статус найбільш урбанізованого регіону України за Донбасом закріпився ще в 30-ті роки ХХ століття. Темпи та масштаби урбанізації тут були найвищими у порівнянні з іншими регіонами України, що було пов’язано з промисловим розвитком Донецького басейну. Дослідники відзначають: форсована індустріалізація, прискорене будівництво вугільних шахт і заводів у Донбасі в цей час призвели до значного зростання мережі міських поселень та збільшення кількості їх мешканців. Частка городян від загальної кількості населення регіону на кінець 30-х років склала 74 %. Державна політика була спрямована на підпорядкування міст потребам промисловості, внаслідок чого було змінено деякі сутнісні риси міста як складної багаторівневої структури, порушений природний процес його розвитку. Відбулася трансформація міста від системи, що само розвивається у своєрідний додаток до промислових підприємств. Бурхливим темпам урбанізації протиставлялось якісне відставання матеріальної бази розвитку міст. Багато населених пунктів, які отримали статус міст, не відповідали найелементарнішим вимогам забезпечення умов життя населення міським стандартам того часу. Таким чином, урбаністичний процес у Донбасі на рубежі 1920-30-х років, внаслідок його форсованості, не був органічним, а мав патологічний характер, що призвело до загострення соціальних проблем у регіоні.

Під час воєнних лихоліть містам Донбасу були нанесені величезні збитки. Особливо великих руйнацій зазнали такі індустріальні центри, як Сталіно, Макіївка, Жданів, Краматорськ, Горлівка та інші. Промислові підприємства були знищені, а цінне обладнання було вивезено до Німеччини. На руїни були перетворені цілі квартали житлових будинків. У післявоєнний період зростання міських поселень й міського населення відновилося у зв’язку з відбудовою і подальшим розвитком господарства [10].

Інтенсивні урбаністичні процеси продовжувались і в наступні десятиріччя. Неухильно зростала як загальна чисельність населення Донбасу, так і питома вага городян у його складі. Про це, зокрема, свідчить дана таблиця.

Таблиця 1 [11]

Динаміка змін чисельності загального та міського населення Донбасу в 1959-1989 рр.

Рік	Чисельність населення Донбасу (тис.)	У тому числі: кількість міського населення Донбасу (тис.)	Частка міського населення у складі населення Донбасу (%)
1951	5013	3750	74,8
1959	6714	5600	83,5
1970	7643	6546	85,5
1979	7946	6955	87,5
1989	8199	7293	88,95
Зміни: абсолютні (тис.)	3186	3543	-
відносні (%) (тис.)	63,5	94,5	Зросла на 14,2 пункти

Як бачимо з даних таблиці, загальна чисельність населення Донбасу протягом 1950-1989 рр. зросла на 63,5 %. Чисельність міського населення також продовжувала неухильно зростати і збільшилась в 1989 р. у порівнянні з 1951 р. майже в 2 рази. Так само зросла і частка городян у загальній структурі населення регіону. Якщо цей показник порівняти з аналогічним показником в окремих областях Української РСР, то отримаємо наступну картину. В 1959 р. у Сталінській області 86 % населення склали городяни, в Луганській – 79 %, Дніпропетровській – 70 %. Це були найвищі показники в Україні, де середній показник становив 46 %. У Вінницькій, Хмельницькій, Рівненській, Тернопільській частка городян була найнижчою в країні – 17-19 %. Ці області не мали потужного промислового комплексу, а традиційно спеціалізувалися на легкій і харчовій промисловості. В 1979 р. у Донецькій, Ворошиловградській, Дніпропетровській областях частка міського населення зросла до 89, 85 та 80 % відповідно. В цілому по Україні відсоток городян збільшився до 61 %. Варто відзначити, що зазнало певних змін співвідношення міського та сільського населення в Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. Частка городян тут збільшилась до 36-38 % [12].

В основі формування системи розселення Донбасу були економічні процеси територіальної концентрації виробничих сил. Діяльність мешканців міських поселень пов'язана, головним чином, з промисловістю, транспортом, торгівлею, управлінням та іншими видами несільськогосподарської діяльності [13].

Міська мережа Донбасу в основному була сформована в радянську добу. Держава мала головний та вирішальний вплив на її розвиток та формування. Міста перетворились на зручний плацдарм для проведення індустріалізації. При формуванні державних планів міста розглядалися не як цілісне утворення зі своїми проблемами, а лише в якості місць розташування промислових новобудов. Їх територіальна забудова та устрій здійснювались шляхом настанов та вказівок центральних органів влади: що і де розташовувати чи не розташовувати, розвивати чи не розвивати.

Проектування міст, яке мало б стати реалізацією інтересів міських громад, було монополізовано державою. При цьому місцеві проблеми ототожнювались із загальнодержавними та навпаки. Проектні пропозиції щодо формування міського середовища не сприймалися ані місцевим органом влади, ані вищими за рангом державними органами, а проблеми міст, як правило, вважались проектними помилками. Так, не були реалізовані проекти нових міст Донбасу наприкінці 20-х років, генплани Макіївки та Сталіно, схеми районного планування 30-х років, проекти будівництва групових населених пунктів кінця 40-х – початку 50-х років. Залишились поза увагою пропозиції щодо обмеження нарощування промислового виробництва у великих містах, використання для нового промислового будівництва малих та середніх міст.

Істотних змін у містобудівній політиці держави не відбулось і впродовж 60-80-х років. Міста Донбасу вже за традицією продовжували розглядатись утилітарно як ресурс чи ємкість для розташування виробничих об'єктів. Роль проектувальних матеріалів обмежувалась узагальненням галузевих схем розташування. Заходи міжгалузевого характеру, як-то: розвантаження великих міст, організація замських зон відпочинку, охорона середовища, “загублювались” при погодженні у різних міністерствах [14].

Матеріальною основою урбанізаційних процесів було наростання виробничого потенціалу Донбасу продовжилось в наступні післявоєнні десятиріччя. Протягом 1959-1970-х років у Донецькій області до ладу діючих вступили 23 вугільні шахти, Вуглегірська ДРЕС, найбільший в Європі Авдіївський коксохімічний завод, Краматорський завод литва, Донецький завод холодильників та інші. В Луганській області також з'явилась низка потужних промислових підприємств: нафтопереробний завод у Луганську, Северодонецький хімічний завод “Азот”, Кадіївський завод феросплавів, десятки вугільних шахт та інше [15].

Однак міста Донбасу, зокрема, Донецької області, розвивалися переважно однобічно. Складалась певна диспропорція у їх розвитку. Наприклад, на рубежі 60-70-х років у п'яти найбільших містах – Донецьку, Макіївці, Жданові, Горлівці та Краматорську – мешкало більше половини всього населення Донецької області (55 %), зосереджено 60,7 % промислово-виробничого персоналу, який виробляв до 59,7 % валової продукції державних підприємств області. В цих містах були сконцентровані провідні підприємства металургійної, машинобудівної, вугільної, легкої та харчової промисловості. Так концентрація промислових підприємств у великих містах призвела до того, що більшість малих та середніх міст не отримали належного розвитку, попри те, що вони мали необхідні для цього умови. Ці ж тенденції зберігались і в наступні роки. Намагання використати капіталовкладення з найменшими витратами, проблема підготовки кваліфікованих кадрів, наявність комунікації тощо сприяли тому, що промислові підприємства продовжували розташовуватись у великих містах [16].

Переважаюча більшість міських поселень в Донбасі виникла на базі вугільної промисловості, яка стала головним містоутворюючим фактором. Вугільна галузь дала поштовх розвитку 50 % міських поселень Донецької області [17]. В деяких з них відбулося значне ускладнення виробничого профілю і вони перетворились на потужні міста, багатогалузеві центри. Насамперед, це такі міста, як Донецьк, Горлівка, Макіївка, Єнакієве та інші. Проте значна частина міст так і залишилася монофункціональною. Серед них Шахтарськ, Добропілля, Селідове, Молодогвардійськ, Суходольськ та безліч інших. Виникнення шахтарських міських поселень відбувалось внаслідок об'єднання кількох гірняцьких поселень (Дзержинськ, Торез, Сніжне, Шахтарськ) або на місці невеличкого селища (Моспіно, Вуглегорськ, Селідове). Втім багато

шахтарських поселень, за висловом Ю.І. Пітюренко, утворилось фактично на “порожньому місці”. До них слід віднести такі міста, як Новгородівка, Гіряк, Кіровське, Родинське, Білецьке, Білозерськ, Молодогвардійськ, Новодружеськ та інші. Їх виникнення пов’язано із будівництвом шахт [18]. Так, місто Молодогвардійськ завдячує своєю появою шахті “Талівська” № 1. Спочатку як шахтарське селище виникло майбутнє міст Кіровське навколо будівництва Давидовської групи шахт. На початку 50-х років виникли гірничі селища Білицьке та Білозерськ [19].

Металургія та пов’язане з нею виробництво коксу, труб, флюсових вапняків стала другим за значенням градоутворюючим фактором, під впливом якої сформувалось чимало міст. Серед них такі великі міста, як Харцизьк та Жданів. Важливу роль у формуванні мережі міських поселень відіграли машинобудування та промисловість будівельних матеріалів. Краматорськ, Дружківка виникла на основі цих галузей. Велике значення для розвитку міст та селищ відіграв транспорт, особливо залізничний. Красний Лиман, Дебальцеве, Гловайськ, Попасна сформувались як важливі транспортні центри. Чимало було міст зі змішаними галузями господарства – важкою та легкою промисловістю, розвиненими транспортними функціями. До них належали Слов’янськ, Артемівськ, Констянтинівка, Красноармійськ. Як одногалузеві енергетичні центри в Донбасі виникли такі міста, як Курахово, Зугрес, Міусінськ, Щастя [20].

На прикладі Донбасу чітко простежується безпосередня залежність урбанізації від ступеня промислового розвитку. Найбільш урбанізованим підрайоном Донбасу був Центрально-промисловий. Він охоплював Центрально-Донецький, Західно-Донецький, Північний, Західно-Луганський та Прилуганський комплексні ареали розселення. У межах цього підрайону розташовувалися десятки вугільних підприємств, потужні металургійні та машинобудівні заводи, центри хімічної промисловості та горношахтного обладнання, виробництва будівельних матеріалів тощо. Для Південного (Приазовського) індустріально-сільськогосподарського підрайону були характерні незначне домінування міського населення над сільським, розповсюдження мережі сільських населених пунктів. На їх фоні виділявся потужний Жданівський промисловий центр. Найменш урбанізованим районом Донбасу був північний підрайон Луганської області – Старобільщина. В 1977 р. тут було лише 4 міста та 28 селищ міського типу. До того ж усі вони відносилися до малих міських поселень [21].

Важливим показником урбанізації є кількість та структура міських поселень. Станом на 1950 р. у Донбасі нараховувалось 45 міст, з яких 28 розташовувалось в Сталінській області, ще 12 – в Луганській. Найдавнішими містами, які отримали цей статус, були Жданів (Маріуполь, 1779), Артемівськ (1783), Слов’янськ (1784), Старобільськ (1797), а також Луганськ (1882) та Сталіно (1917). Протягом 1925-1926 рр. містами стали Макіївка та Красний Луч, а в 1932 – Чистякове. Більшість

інших міських поселень стали містами порівняно недавно – протягом 1938 р. Серед них були і 12 шахтарських міст – Антрацит, ім. Артема, Гірське, Держинськ, Золоте, Краснодон, Моспіно, Новий Донбас, Новоекономічне, Первомайськ, Свердловськ, Сніжне [22].

У середині 50-х років було проведено впорядкування статусу населених пунктів. До 1956 р. залишалась чинною “Інструкція про порядок віднесення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель”, яка була затверджена Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради народних Комісарів від 16 квітня 1924 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956 р. “Про порядок віднесення населених пунктів до категорії міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР” визначались нові критерії міських поселень. До них відносилися міста республіканського, обласного, районного підпорядкування, селища міського типу та робітничі селища. Для отримання статусу міста населений пункт повинен був мати промислові підприємства, комунальне господарство, державний житловий фонд, розвинену мережу навчальних, культурно-освітніх, лікувальних та торговельних закладів, а також налічувати не менше 10 тис. мешканців, з яких переважно більшість становили робітники, службовці та члени їх родин. Селища міського типу мали розташовуватись навколо промислових підприємств, будов, залізничних вузлів тощо, мати певний рівень благоустрою та чисельність населення не менш 2 тис. осіб, з яких 60 % мали становити робітники та службовці. До категорії робітничих селищ відносилися населені пункти, розташовані навколо промислових підприємств та залізничних станцій з чисельністю населення не менше 500 осіб [23].

Протягом 1953-1958 рр. 12 населених пунктів регіону отримали статус міста, більшість з них – 7 – були шахтарськими селищами міського типу. Це Добропілля (1953), Шахтарськ (1953), Селідове (1956), Гіряк (1958), Кіровське (1958), Новгородівка (1958), Вуглегорськ (1958). Також низка населених пунктів, що виникла при шахтах, отримала статус селища міського типу, серед них були Білицьке, Білозерськ, Жданівка та Українськ [24].

Пік появи нових міст у Донбасі припадає на 1960-ті роки. Саме в цей час у регіоні статус міста отримали 27 населених пунктів: 11 – у Донецькій, 16 – у Ворошиловградській областях. Із загальної кількості нових міст переважна більшість – 18 міст – були шахтарськими. Серед них Артемівськ (Ворошиловградська область), Брянка, Білецьке, Вахрушево, Димитров, Жданівка, Зоринськ, Кіровськ, Молодогвардійськ, Новодружеськ, Українськ, Червонопартизанськ та інші [25]. Станом на 1970 р. у Донбасі вже нараховувалось 83 міста, тобто їх кількість у порівнянні з 1950 р. зросла майже вдвічі.

Упродовж 1960-1970-х років у Донбасі відбулось злиття кількох шахтарських міст, що мало як наслідок укрупнення одних міст та зникнення інших. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. місто Новий Донбас

було включено до міської смуги міста Сніжного [26]. В 1962 р. до складу міста Кадіївка були включені місто Ірміно та селище Алмазна. Лише в 1977 р. вони отримали статус міста, а Ірміно і нову назву – Теплогірськ [27]. У 1972 р. ще два шахтарських міста Донецької області – Новоекономічне та Дмитров – були об'єднані в одне місто Дмитров [28]. У той же час, у 1962 р. 2 великих райони міста Кадіївки – Брянський та Голубівський – були виокремлені у міста Брянка та Кіровськ [29].

Протягом наступного десятиріччя кількість міст Донбасу збільшилася не суттєво – в 1979 р.

їх мережа в Донбасі нараховувала 86 міст. У 1972 р. статус міста було надано шахтарському селищу міського типу Верхнедудуванське, крім того, воно отримало нове найменування – Суходільськ. У 1977 р. на місто перетворилась Мар'їнка [30]. Продовж 1980-х років у Донбасі статус міста отримало лише одне селище міського типу – Вугледар (1989). [31]. Отже, на кінець 1989 р. у Донбасі нараховувалось 87 міст, з яких 40 (або 46 % від загальної кількості) – шахтарські.

Зміни кількості міських поселень в Донбасі протягом 1959-1989 років наведені в таблиці.

Таблиця 2 [32]

Динаміка змін кількості міських поселень в Донбасі в 1959-1989 рр.

	1959	1970	1979	1959	Зміни	
					Абс.	%
У Донбасі в цілому Всі міські поселення	314	324	325	330	16	5,1
Міста	61	83	86	87	26	42,6
СМТ	253	241	239	243	-10	-3,9
У Донецькій області Всі міські поселення	177	186	183	185	8	4,5
Міста	39	49	49	50	11	28,2
СМТ	138	137	134	135	-3	-2,2
У Луганській області Всі міські поселення	137	138	142	145	8	5,8
Міста	22	34	37	37	15	68,2
СМТ	115	104	105	108	-7	-6,1

Для Донбасу було характерним розповсюдження селищ міського типу. У відсотковому співвідношенні міста та міські селища становили в 1959 р. 20 % та 80 % відповідно. До 1989 р. частка міст зросла до 26 % за рахунок надання статусу міста низці селищ міського типу. Однак, незважаючи на значну кількість смт, переважна більшість міського населення мешкала в містах. Так в 1959 р. у містах Донбасу проживало 72,2 % міського населення, а в селищах міського типу – 27,8 %. У 1989 р. вже 86,6 % городян мешкало в містах, і лише 13,4 % в смт [33].

За кількістю населення найбільш значущими в 1959 р. були такі міста в Донбасі – Сталіно (707,7 тис. осіб), Макіївка (370,9 тис.), Горлівка (307,8 тис.) Жданів (283,5 тис.), Луганськ (274,5 тис.), Кадівка (122,8 тис.), Лисичанськ (104,1 тис.). Інші міста відносилися до категорії середніх (від

50 до 100 тис. осіб) та малих (до 50 тис. осіб). Серед шахтарських міст найчисельнішим було Чистякове – 91,5 тис. осіб. Найнижча чисельність населення серед усіх міст Донбасу в 1959 р. була зафіксована в шахтарському місті ім. Артема (11,2 тис.). В 1970 р. до категорії великих міст приєдналися Краматорськ (150 тис.), Слов'янськ (124 тис.), Комунарськ (123 тис.), Єнакієве (115 тис.), Костянтинівка (105 тис.), Красний Луч (103). В 1979 р. чисельність населення Донецька досягла 1024 тис. осіб, що дало змогу стати найчисельнішим містом у регіоні. В 1989 р. у Донбасі нараховувалась вже 2 найбільших за чисельністю населення міста: чисельність Маріуполя сягнула 519 тис. осіб [34]. За кількістю мешканців міста Донбасу можна розподілити наступним чином.

Таблиця 3 [35]

Розподіл міст Донбасу за чисельністю населення (1959-1989 рр.)

Міста за кількістю мешканців	1959		1970		1979		1989	
	кількість міст	чисельність населення (тис.)	кількість міст	чисельність населення (тис.)	кількість міст	чисельність населення (тис.)	кількість міст	чисельність населення (тис.)
3-5 тис.	-	-	-	-	1	3,4	-	-
5-10 тис.	-	-	3	23,38	5	44,11	6	46
10-20 тис.	16	246,4	26	381,88	25	263,5	26	490
20-50 тис.	30	943,1	27	764,2	28	799,73	25	714
50-100 тис.	8	669,5	15	1030,07	13	874,66	16	1114
100-500 тис.	6	1503,8	11	2386,81	13	2842,02	12	2732
понад 500 тис.	1	704,8	1	878,59	1	1013,7	2	1628
Всього	61	4067,6	83	5464,93	86	5937,72	87	6724

Як бачимо з даних таблиці, найбільше кількісне зростання міст у Донбасі зафіксовано на рубежі 1960-х та 1970-х рр. У наступні десятиріччя майже припинилась поява нових міст. У той же час, продовжувала зростати чисельність міського населення, головним чином у великих містах. Так якщо в 1970 р. у порівнянні з 1959 р. кількість міст зросла на 36 %, чисельність їх населення – на 34,3 %, то в 1979 р. кількісне зростання міст збільшилось на 3,6 %, у порівнянні з 1970 р., а населення – на 8,6 %. Зростання чисельності населення значно випереджало зростання міст упродовж 1980-х років: у 1989 р., в порівнянні з попереднім переписним роком (1979 р.), населення, що мешкало в містах, зросло на 13,2 %, у той час як сама кількість міст зросла лише на 1,1 %. Згідно даним, наведеним у таблиці, збільшилась чисельність населення великих міст. Отже, стабілізація частки міського населення разом з одночасною концентрацією населення у великих містах свідчить про початок нового, інтенсивного етапу урбанізації.

Певний інтерес становить порівняння урбанізаційних процесів у Донецькій та Ворошиловградській областях. Займаючи приблизно рівну територію, ці дві області помітно відрізнялись за ступенем урбанізації. В 1959 р. у Сталінській області мешкало 65 % міського населення Донбасу, в 1970 р. – 65,3 %, в 1979 й 1989 рр. – 66 %. Як свідчать дані таблиці 2, кількість міських поселень була більшою в Донецькій області. До того ж, згідно з даними перепису 1989 р., у Донецькій області нараховувалось 6 міст з населенням від 100 до 500 тис. осіб і 2 міста з населенням більше 500 тис.

У Ворошиловградській області було лише 6 міст з населенням від 100 до 500 тис. осіб. В 1979 р. у малих містах (з населенням до 50 тис. осіб) Ворошиловградської області мешкало 29 %, а в Донецькій – 16,4 %. До кінця 1980-х років частка населення, що мешкала в малих містах, скоротилась в обох областях. Та всеодно, вона була вища у Луганській області – 23 % проти 16 % у Донецькій області. Отже, найбільш інтенсивні урбанізаційні процеси відбувалися саме в Донецькій області, що було обумовлено більш високим ступенем її індустріального розвитку [36].

Підводячи підсумки урбанізаційних процесів у Донбасі протягом 1950-80-х років, варто відзначити наступне. По-перше, за масштабами та темпами урбанізації Донбас займав провідне місце серед регіонів України, що визначилось завдяки інтенсивності його індустріальному розвитку.

По-друге, наслідком інтенсивних урбаністичних процесів стало швидке зростання кількості міст та чисельності міського населення. Значну частину склали шахтарські міста, пік появи яких припадає на 50-60-ті роки. На початок 1970-х років кількісне зростання міст уповільнюється при одночасному зростанні міського населення. Це, у свою чергу, свідчило про якісно новий рівень урбанізації в Донбасі.

По-третє, існували певні відмінності у ступені урбаністичних процесів у Донецькій та Ворошиловградській областях. Найбільш інтенсивно вони протікали у Донецькій області, що виявилось у більшій кількості міських поселень, чисельності міського населення тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. История России / Ответ. ред. В.П. Дмитренко. – М.: АСТ, 2001. – С. 396.
2. Лихолобова З.Г., Коваленко В. Процессы урбанизации в Донбассе (1926-1939 гг.) // Новые страницы в истории Донбасса: Ст. Кн. 3 / Сост. З.Г. Лихолобова. – Донецк, 1994. – С. 56-73; Кокорська О.І. Соціальний розвиток міст Донбасу (друга половина 20-х – 30-ті роки ХХ століття): Автореферат... – К., 1995. – 20 с.; Гогохія Н., Климов А. Особливості урбанізаційних процесів у Донбасі в 30-ті рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К. – Донецьк: Рідний край, 2001. – С. 154-159.
3. Питюренко Е.И. Развитие и размещение городских поселений Донецкой области: Автореферат ... – К., 1963. – 18 с.; Гуляева А.И. Роль малых и средних городов в комплексном развитии экономики Донбасса // Вопросы комплексного развития экономики Донбасса, 1969. – Вып. II. – С. 62-70; Краснопольский А.В., Бондаренко Я.И. Территориальные системы расселения. – В. Кн.: Вопросы комплексного развития экономики Донбасса. – Вып. 2. – Донецк, 1968. – С. 71-85.
4. История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. – К., 1976. – 811 с.; История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область. – К., 1976. – 727 с.
5. Просуленко А.А. Человек и город: социально-экономическое развитие городов Донецкой области. – Донецк: Донбасс, 1990. – 88 с.
6. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Города Украины. Экономико-географический справочник. – К., 1990. – 297 с.
7. Дробишевская Т.В. Территориальное развитие городов Донбасса (Социально-экономические аспекты): Автореферат ... – М., 1993. – 16 с.; Саржан А.О. Новітня історія Донбасу (1945-1999). – Донецьк, 1999. – 463 с. Він же. Зміни у соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 50-х років: Монографія. – Донецьк: ООО "Лебедь", 2004. – 412 с.; Данилин А.М. До питання про урбанізаційно-модернізаційні процеси в Донбасі у перші повоєнні десятиліття: шахтарі в урбаністичній схемі регіону // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 18. – К. – Донецьк: Рідний край, 2001. – С. 159-164; Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст. / Колективна монографія під ред. З.Г. Лихолобової. – Донецьк, 2001. – 339 с.
8. Івченко А. Міста України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 2000. – 184 с.; Він же. Містечка України. Довідник. – К.: НВП "Картографія", 1999. – 136 с.
9. История административно-территориального деления Донецкой области 1919 – 2000 гг. Сборник документов и материалов. – Донецк, 2001. – 272 с.
10. Питюренко Е.И. Згадана праця. – С. 7.
11. Таблицю складено та підраховано автором на основі: Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). Ф.Р-4249. – Оп.7 – Спр. 2043.- Арк. 18-19; Население и трудовые ресурсы Донбасса. – К.: "Наукова Думка", 1977. – С. 34-35; Саржан А.О. Зміни у соціально-економічній сфері Донбасу... – С. 381-382.
12. ДАДО. – Ф. Р-4249. – Оп. 1д. – Спр. 2043. – Арк. 18-19; Спр. 2317. – Арк. 16.
13. История России / Ответ. ред. В.П. Дмитренко. – М.: АСТ, 2001. – С. 403.
14. Дробишевская Т.В. Згадана праця. – С. 6-7.

15. История городов и сел. Украинской ССР. Донецкая область. – К.,1976. – С. 65; История городов и сел. Ворошиловградская область. – К.,1976. – С. 225, 362, 598.
16. Гуляева А.И. Згадана праця. – С. 63-64.
17. Питюренко Е.И. Згадана праця. – С. 8.
18. Там само. – С. 11.
19. История городов и сел. Украинской ССР. Донецкая область ... – С. 322, 730; Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область... – С. 362.
20. Питюренко Е.И. Згадана праця. – С. 8-9.
21. Краснопольский А.В., Бондаренко Я.И. Згадана праця. – С. 79-84.
22. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Згадана праця. – С. 32, 35, 37, 39, 40, 43, 46-47, 61, 64, 68, 76-77, 80-82.
23. Відомості Верховної Ради Української СРСР. – 1956. – 30 грудня. – С. 265-267.
24. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Згадана праця. – С. 65, 67, 68, 70, 72, 78, 82.
25. Там само. – С. 35, 36, 36, 38, 42, 50, 65, 68, 70, 82.
26. История административно-территориального деления Донецкой области ... – С. 171.
27. История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область... – С. 224; Ковтун В.В., Степаненко А.В. Згадана праця. – С. 35, 49.
28. История административно-территориального деления ... – С. 216.
29. История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область... – С. 224.
30. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Згадана праця. – С. 49, 77.
31. История административно-территориального деления ... – С. 241.
32. Таблицю складено автором на основі: ДАДО. – Ф.Р-4249. – Оп. 1д. – Спр. 600. – Арк. 26, 28, 30, 34; Спр. 2317. – Арк. 85; Оп. 7. – Спр. 2043. – Арк. 78; Івченко А. Міста України ... – С. 33-38.
33. Підраховано автором на основі: ДАДО. – Ф.Р-4249. – Оп. 1д. – Спр. 600. – Арк. 28, 32, 36; Івченко А. Згадана праця – С. 42-47; Він же. Містечка України... – С. 42-45.
34. ДАДО. – Ф.Р-4249. – Оп. 1д. – Спр. 600. – Арк. 41-42; Украинская ССР в цифрах в 1989 году: краткий статистический справочник / Госкомстат УССР; Отв. за вып. В.В. Савченко. – К.: Техника, 1990. – С. 21.
35. Таблицю складено автором на основі: ДАДО. – Ф.Р-4249. – Оп. 1д. – Спр. 600. – Арк. 32; Спр. 2317. – Арк. 87; Оп. 7. – Спр. 2043. – Арк. 79; Івченко А. Міста України ... – С. 42-47.
36. Підраховано автором на основі: ДАДО. – 4249. – Оп. 7. – Спр. 2041. – Арк. 78-79; Спр. 2043. – Арк. 18-19; Саржан А.О. Зміни у соціально-економічній сфері Донбасу... – С. 381-382; Украинская ССР в цифрах в 1989 году... – С. 21; Івченко А. Міста України ... – С. 42-47.